

Tautosakos darbai 68, 2024, p. 183–190
ISSN 1392-2831 | eISSN 2783-6827
DOI: <https://doi.org/10.51554/TD.24.68.10>

Meilė ir metodas. Arentiškosios tradicijos pamokos ir pavyzdys

JURGA JONUTYTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

<https://ror.org/050gfgn67>

jurga.jonutyte@liti.lt

<https://orcid.org/0000-0001-8532-6349>

Maria Tamboukou, *Epistolary Narratives of Love, Gender and Agonistic Politics. An Arendtian Approach*, London, New York: Routledge, 2024, 182 p., ISBN 978-1032208428

Nauja Marios Tamboukou knyga, kaip ir kiti jos darbai (nesiimsiu skaičiuoti jos vienos ir su bendraautoriais egodokumentikos tyrimų tematika parašytų veikalų), remiasi ne ribotos trukmės tyrimu, bet viso profesinio jos gyvenimo įdirbiu. M. Tamboukou – egodokumentikos tyrėja, daug ir detalai analizuojanti istorijai reikšmingų moterų epistolinį palikimą, dienoraščius, kitus archyvinius dokumentus. Tirdama šią medžiagą ji užduoda klausimus, apimančius kur kas daugiau nei tų konkrečių moterų gyvenimai, pranokstančius ir jų gyvento laikmečio interesus, ir laiškuose aprašomus rūpesčius. Laiškai ir kiti egodokumentai mokslininkės rankose bei tekstuose liaujasi buvę vien asmenine korespondencija ir virsta kultūriškai reikšmingu filosofiniu pasakojimu. Man, jos tekstus skaitančiai ir mėgstančiai, ypač žavū, kad kiekvienas šio virsmo žingsnis, mokslinis ir etinis jo legitimumas yra kruopščiai apgalvotas ir aiškiai pagrįstas.

M. Tamboukou knygų ir straipsnių atspirtimi jau ir anksčiau yra tapę pastaraisiais keliais šimtmečiais, priskiriamais modernybės viršukalnei, gyvenusių moterų menininkių bei mokslininkių laiškai, kiti egodokumentai. Šios knygos medžiaga dar neįprastesnė – tai moterų, kurias žinome kaip entuziastingas politines veikėjas,

Received: 07/10/2024. **Accepted:** 11/10/2024

Copyright © Jurga Jonutytė, 2024. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

revoliucionierės, meilės laišškai. Tokioje išskirtinai asmeninėje korespondencijoje adresantės atsiveria kaip jautrios, pažeidžiamos ir dėl išsiskyrimo kenčiančios moterys, be to, galime detaliam stebėti ypač intensyvių ir iki dabar reikšmingą meilės sąvokos istorinės kaitos fragmentą tarsi „iš vidaus“ – iš to meto patirčių.

Ypatingas šios knygos santykis su Hannah Arendt – su metodika, kurią ji taikė egodokumentikai (svarbu, kad čia H. Arendt mums yra pristatoma kaip filosofė, be galo daug dirbusi su archyvine medžiaga, – labai panašiai, kaip ir pati M. Tamboukou), ir su pačios H. Arendt gyvenimo patirtimis, kurios čia taip pat analizuojamos per laiškus. H. Arendt neatsiduria tarp tiriamų kairiųjų politikų – ji lieka šalia kaip įkvėpimas, savitoje metapozicijoje kaip pagrindinė metodologė ar metodinės tradicijos įtvirtintoja. Būtent apie ją rašoma pirmoje pusėje M. Tamboukou knygos.

Knygos struktūra aiški, medžiaga atrinkta tiksliai. Pirmoje knygos pusėje (3 skyriuose) M. Tamboukou analizuoja meilės sampratą H. Arendt laiškuose, bet, kas įdomiausia, nuo susirašinėjimo su mylimaisiais sklandžiai ir nepastebimai pereinama prie H. Arendt filosofinių tekstų, jų motyvacijos ir idėjų, taip pat – prie jos požiūrio į egodokumentiką bei egodokumentų tyrinėjimą. Tai įmanoma padaryti pirmiausia dėl to, kad asmeninis ir profesinis filosofės gyvenimas toli gražu nebuvo atskiros sritys. M. Tamboukou rodo, kaip ir kiek susirašinėjimas su Martinu Heideggeriu – vyru, kurį H. Arendt, būdama labai jauna, mylėjo ir gerbė, – inspiravo jos pirmosios disertacijos temą, kaip ir kodėl – vėlgi vadovaudamasi asmeniniame gyvenime kylančiais klausimais – tiek rašydama disertaciją, tiek ją apgynusi dirbo prie Rahel Varnhagen laišku (Arendt 2022).

M. Tamboukou cituojami H. Arendt ir M. Heideggerio susirašinėjimo fragmentai stebina delikatumu, taktu, aukštu stiliumi, sykiu ir atvirumu. Stiprus jausmas išsakomas pagarbiai ir mandagiai, bet vis dėlto atviras – aiškiai parodomas. Tuose laiškuose M. Tamboukou pirmiausia domina meilės samprata, kurią H. Arendt artikuliuojo ne tik laiškuose: meilės tema ji ėmėsi rašyti disertaciją. Tekste apmąstymų objektu tapo šv. Augustino mintis, H. Arendt artikuliuojama taip: „Myliu: noriu, kad būtum.“ M. Tamboukou patikslina, kad būtent ši formuluotė (atrodo, kad šv. Augustino raštuose būtent tokiu pavidalu neegzistuojanti) paminėta viename iš M. Heideggerio laišku, siųstų H. Arendt, ir tai tapo jos disertacijos stimulu bei pagrindu. M. Tamboukou parodo, kad *volo ut sis* („noriu, kad būtum“) tampa ne tik H. Arendt filosofinės veiklos varikliu, bet ir gyvenimo refrenu, nusakančiu požiūrių ne vien į kamerinį, uždarą žmonių bendravimą, bet ir į socialinę, politinę elgseną. Disertacija, 1928 m. apginta ir po metų publikuota vokiškai, anglų kalba pasirodė tik pačioje XX a. pabaigoje, gerokai po H. Arendt mirties, tačiau autorė prie šio teksto dirbo ir 7-ajame dešimtmetyje, pati rengė jį angliškajam leidimui (p. 14). Tai rodo, kad ir tekstas, ir jame artikuliuojama meilės samprata atrodė svarbi ir reikalinga iki pat gyvenimo pabaigos, ir to priežastis buvo nebe asmeninės patirtys ar

atmintys, bet jos kaip filosofės suvokimas, jog meilės idėja ne tik kinta kultūriškai, bet ir be galo daug lemia skirtingose socialinio gyvenimo srityse.

Trumpai tariant, M. Tamboukou mokslinį pasakojimą apie H. Arendt grindžia ne tik filosofiniai tekstai, bet ir laišškai – gausus H. Arendt susirašinėjimu su amžininkais filosofais ir kultūros veikėjais. Be to, ši knyga yra ne mums įprastas teorijos aiškinimas, o įvairias gyvenimo sferas apimantis pasakojimas apie mąstančią ir epochos mąstyseną veikiančią (nes aplinką stebinčią ir reflektuojančią) moterį. Taip pat – teorijos ir metodologijos, įkvepiančios pačią M. Tamboukou, pristatymas, ne biografinis, o filosofinis ir metodologinis veikalas – unikalus, gyvas, įdomus, teoriją siejantis su ją kūrusiu asmeniu.

Išskirtinis M. Tamboukou argumentavimo bruožas tas, kad beveik neanalizuojamos ilgos ir iškalbingos teorinių tekstų citatos. Teoriją ji mini taip, lyg šie tekstai būtų gerai perprasti visų – ir jos, rašančiosios, ir skaitytojų. Paminėjimas visuomet tikslus ir tematiškai būtinas, bet patį veikalą – šiuo atveju kurį nors H. Arendt tekstą – apaugina jo idėjinio ir fizinio atsiradimo istorija. Tai M. Tamboukou knygą priartina prie įtraukiančio pasakojimo, o ne formaliai tiksliai sudėlioto akademinio teksto. Niekur nenusižengdama akademiniam stiliui, M. Tamboukou meistriškai pina pasakojimą iš konceptualių posūkių ir įvairios archyvinės medžiagos – pirmiausia laiškų. Šitaip teorijos autorė, jos motyvacija, dvejonės ir atkaklumas mums rodomi ne kaip objektyvus klasikinis ramstis, o kaip gyvas, pulsuojuantis ir kūrybiškai, vietomis neužtikrintai artikuluojamas interesas.

M. Tamboukou, motyvuodama tokių stilių, parodo, kad H. Arendt tekstai apie meilę nėra teoriniai įprasta šio žodžio reikšme, juose nepavyks išskaityti nei sisteminio aiškinimo, nei trumpo šio reiškinio apibrėžimo. Todėl meilė H. Arendt filosofijoje analizuojama ne kaip terminas, bet kaip „asambliažas, sudarytas iš filosofinių, patirtinių, literatūrinių ir epistolinių komponentų“ (p. 32). Svarstydamas, kaip dirbti su asambliažu (akivaizdu, jog kitaip nei su sąvokomis), M. Tamboukou pasitelkia intraveiksmo terminą, pasiskolintą iš Karen Barad difrakcijos teorijos (ten pat). Intraveiksmo idėja, kaip ją aiškina K. Barad, keičia ir mokslinių tyrimų prasmę: „Teorizavimas ir eksperimentavimas – tai ne brovimasis (iš išorės), bet intraveikimas iš vidaus, esant dalimi fenomeno, tokiu būdu ir sukuriama“ (Barad 2007: 56).

Viename iš ankstesnių straipsnių intraveiksmą ir intraveikimą (*intra-acting*) M. Tamboukou atskiria nuo sąveikavimo (*interacting*): „Sąveikos (*interactions*) galimos tarp jau įsisteigusių ir atskirų esybių, o intraveiksmas – tai santykiai, užsimezgantys tarp komponentų“ (2016: 154). Šis principas (ir terminas) svarbus dirbant su egodokumentika: laiško komponentai jungiasi su kito pobūdžio kontekstų ir su paties tyrinėtojo aplinkos bei minties komponentais, jei tik šioms jungtims leidžiama įgyti artikuliaciją ir paskiro asambliažo statusą. Toks *intraveikimas* išryškėja ir recenzuojamoje monografijoje – tai pirmiausia mėginimas perprasti H. Arendt tirtą,

skelbtą ir išgyventą meilės sąvoką, kuri, M. Tamboukou apibendrinta ir „įdarbinta“, tampa įrankiu, leidžiančiu tyrinėti ir kitų praeito šimtmečio moterų meilės laiškus.

Pati H. Arendt taip pat, galima sakyti, šią intraveikimo sampratą ir ja grįstą metodiką taikė kitoje savo ankstyvojoje knygoje atkurdamą XVIII a. gyvenusios įtakingos žydės R. Varnhagen socialinį portretą ir pasitelkdama išlikusius su ja susijusius dokumentus bei, pirmiausia, laiškus: „Su Rahel laiškais ir dienoraščiais Arendt dirbo kaip perlų žvejys, rankiodama ‘minčių fragmentus’, galinčius nušviesti skirtingus jutimo, mąstymo ir supratimo būdus ilgoje vokiečių-žydų asimiliacijos istorijoje“ (p. 44). Perlų žvejo metaforą, rodančią veiksmo modelį, M. Tamboukou perima iš H. Arendt, kuri knygoje „Žmonės tamsiais laikais“ Walterio Benjamino būdą dirbti su pasakojimais apibūdina paties W. Benjamino žodžiais apie perlų ir koralų išžvejojimą iš tiriamos naratyvinės medžiagos (Arendt 1968: 196). Pati M. Tamboukou šią tradiciją tęsia pasitelkdama, be daugelio kitų šiuolaikinės filosofijos atstovų ir atstovių, K. Barad mintį apie intraveiksmą ir mokslinį intraveikimą. Šitaip ji suformuoja savitą laiškų tyrimo perspektyvą.

Įdomu paminėti, kad R. Varnhagen laiškinas, tyrinėtas H. Arendt, dar gyvenančios Vokietijoje, per karą ir po karo keliavo iš vienos saugojimo vietos į kitą ir dėl daugybės perkėlimų dingo iš H. Arendt akiračio. Iki 1974-ųjų (antrojo knygos leidimo) ji bergždžiai stengėsi tą laiškyną surasti. Dabar jau žinoma, kad visa R. Varnhagen laiškų kolekcija nuo pat pokario buvo saugoma Krokuvėje (p. 57); laiškai išliko, galiausiai buvo publikuoti – tai ir leido paraleliai tirti ir medžiagą, ir H. Arendt atliktą konceptualią analizę. Tai domina M. Tamboukou ir kaip metodologijos istorikę, ir kaip šiandieninę laiškų tyrėją: H. Arendt metodiką ji laiko sektinu pavyzdžiu, tam tikra unikalio filosofinio ar idėjų istorijos darbo su egodokumentika mokykla, tačiau šios mokyklos principus toliau formuluoja pati.

Taigi vienas iš vertingiausių šios knygos bruožų ir yra dėmesys metodologijai, pastabos, tiksliai ir įtaigiai artikuliuojamos savo srityje ilgai dirbančios, patyrusios mokslininkės. Pavyzdžiui, verta atkreipti dėmesį ir į naujai permąstytą archyvo sampratą (archyvinius dokumentus tiriančių humanitarų archyvo kaip institucijos vaizdinį susiejantį su filosofine archyvo sąvoka, pirmiausia išplėtota Michelio Foucault). M. Tamboukou pabrėžia, kad archyvas – tai ne saugykla to, kas nebegalioja ir nebeveikia, o, priešingai, rezervuaras, leidžiantis rasti gyvoms ir netikėtoms detalių ir prasmų sąjungoms (asambliazams). Šias jungtis kuria mokslininkas ar mokslininkė, atrandanti, saistanti ir prikelianti archyvines detales, pateikianti jas reikšmės pripildytas kaip asambliazus:

Be kuratorių ir archyvarų, kuriančių ir organizuojančių institucinius archyvus, archyvinius asambliazus kuria ir mokslininkai, sugretindami dokumentus, objektus, taip pat ir kitokį vartotojų generuojamą turinį iš skirtingų archyvų ar skaitmena pasiekiamų medijos puslapių visame pasaulyje (p. 55).

Archyvinę medžiagą, anot M. Tamboukou, tyrėjas arba tyrėja suvokia kaip nebūtinai bendramacių radinių ir juos papildančių kontekstų (ne tik istorinių, bet ir šiandieninių) sąveiką: „Jei šiuos dokumentus suvokiame kaip asambliažus, jie nuolatos kuria naujas reikšmes per jungtis, kurias užmezga, – išplėtoja ir santykius tarp savo elementų, ir tarp savęs ir kitų asambliažų, taip pat išorinius santykius su kitais diskursais ir dokumentais [...]“ (p. 55).

Kalbėdama apie naudojimąsi archyvu plačiau prasme M. Tamboukou primena archyvinio jautrumo (*archival sensibility*) terminą, vartotą ir keliuose ankstesniuose jos tekstuose. Archyvinis jautrumas, sako ji, nusako visą eilę darbo su archyviniais dokumentais praktikų, tačiau svarbiausias jo principas toks:

[L]eisti archyvo dokumentams mus nustebinti, leisti jiems kvestionuoti mūsų apriorines tezes, sampratas ir išankstines nuostatas, leisti jiems kitur nukreipti mūsų analizę ir interpretaciją. Archyviniai dokumentai visada pasiūlys įdomių istorijų ar citatų, tačiau jų paskirtis istoriografinėje praktikoje turi būti *formuoti*, o ne *ilustruoti* ar tik *įrodyti* (p. 55).

Medžiagos (archyvinės ar kitokios) potencialas steigti, formuoti išryškėja antroje M. Tamboukou knygos pusėje: čia ji, kiekviename skyriuje aptardama vis kitos XX a. pradžios moters meilės laiškus, tų moterų ir jų būsenų nesuniveliuoja, nesubendravardiklika meilės sampratų, viso to nepajungia jokiai universalizuojančiai teorijai. Kitaip sakant, vietoje tezės atranda skirtingus galimos tezės variantus ir visus juos palieka galioti.

Antroje knygos pusėje (4 skyriai) analizuojami XIX – XX a. pr. gyvenusių socialiai ir politiškai aktyvių moterų (Jeanne Désirée Véret, Rosa Luxemburg, Emma Goldman ir Rose Pesotta) meilės laišškai – anot pačios M. Tamboukou, tarsi apilankant jų gyvenimus (p. 52). Šios moterys vadinamos tyrimo naratyviniais personažais (*narrative personæ*, p. 50), taip atskiriant jų vaidmenį tiek nuo estetinių figūrų, kurias steigia ir kurių balsais kalba fikciniai tekstai, tiek nuo konceptualiųjų personažų, kuriuos, anot Gilles’io Deleuze’o ir Félixo Guattari (2019: 68), susikuria filosofai kaip savo nuasmenintą tribūną.

Gilindamasi į J. Désirée Véret laiškus M. Tamboukou grįžta prie svarbios, ankstesniame savo tekste įvestos ir iki šiol jai reikšmingos sąvokos *epistolinis jautrumas* (*epistolary sensibility*, p. 91). Epistolinį jautrumą kaip metodą, anot M. Tamboukou, steigia šie principai:

- a) stengtis užčiuopti sampratas, į kurias kreipia tiriami laišškai ir jų rinkiniai;
- b) atsižvelgti į laiškų turinį, formą ir kontekstą bei jų santykį;
- c) atsakingai žiūrėti į epistolinį santykį *aš – tu – mes*;

- d) atsižvelgti į kalbos ir vertimo problematiką;
- e) vengti naudoti – ir išnaudoti – laiškus kaip (auto)biografinės analizės, interpretacijų ir teorijų iliustracijas arba kaip vaizdų ar kitų (auto)biografinių artefaktų ir objektų apibendrinimą ar antraštes;
- f) stengtis megzti ryšius tarp atskirų laiškų ar laiškų rinkinių;
- g) išlikusius laiškus įsivaizduoti kartu su sudėgintais, pamestais ar sunaikintais laiškais;
- h) pripažinti, kad nebeegzistuojanti susirašinėjimo pusė steigia epistemologinį plyšį;
- i) nepasitikinčiai kvestionuoti esamą archyvinę laiškų ir korespondencijos tvarką, taip pat ir jau parengtų laiškų leidinių tvarką;
- j) nepalaujamai „kasinėti“ archyvą ieškant kitų netikėtų, paslėptų ir pamirštų laiškų bei korespondencijų (Tamboukou 2020: 162).

Šiuos principus daugiau ar mažiau atpažinsime visuose M. Tamboukou tyrimuose – taip pat ir recenzuojamoje knygoje.

XIX a. ir XX a. pradžios moterų, feminizmo idėjų pradininkių, meilės laiškuose M. Tamboukou išvelgia tai, kas mums dabar yra tapę savaimė suprantamybe: meilę jos laiko asmenį ir jo arba jos aplinką transformuojančia jėga (p. 87, 91). Taigi ši nebe metafizinė–filosofinė, o socialinė–politinė meilės idėja į kultūros apyvartą patenka būtent iš drąsių, atvirų praeitų šimtmečių moterų laiškų. Moterų laiškuose dominuoja meilė kaip erosas – nelauktai įsiveržianti, nenuspėjama, nepakeičiama, bet keičianti mylintįjį ir jo pasaulį. Taigi atrodo, kad M. Tamboukou pabrėžia ne laikmetį, o lyčių skirtumą: panašią meilės sampratą ji atranda Sapfo poezijoje, mini ir Adrianos Cavarero interpretuotą Platono *Puotos* dalį, kurioje persakoma būtent moters – Diotimos – Sokratui perduota išmintis (p. 135).

M. Tamboukou rašo apie intelektualios, kultūrinės, mylintįjį transformuojančios (E. Goldman) ar mylimąjį ugdančios (R. Luxemburg) meilės sampratos įsiveržimą į visuomenės įpročius: meilė inspiruoja ne vien poezijos ir filosofijos tekstus, bet ir aktyvų socialinį veiksma, pirmiausia kuriantį simetriją – abipusiškai reikšmingą sąveiką. Tai feminizmo judėjimo pradžios idėja, tokia ji ir atrandama – asmeniškai jautriais pavidalais – jo pradininkių, to meto politiškai aktyvių moterų, laiškuose. Pavyzdžiui, R. Luxemburg laiške mylimajam teigia, jog politika turi tapti laisvos žmonių komunikacijos, taip pat ir meilės, sąlygomis (p. 111).

Reikia atkreipti dėmesį, kad M. Tamboukou tiriami R. Luxemburg laišakai, intelektualūs, atviri ir drąsūs, jau gerokai anksčiau domino H. Arendt (p. 97–98), daug dirbusią su egodokumentika, daug apie ją mąščiusią ir pasisėmusią iš jos įkvėpimo. Iš R. Luxemburg laiškų H. Arendt išskaitė savitą mąstymo kaip kovos su laiku sampratą. M. Tamboukou rašo:

„Laimingą gyvenimą“ Rosai reiškė meilė, mokymasis, rašymas, veikimas; kaip revoliucionierė, jų visų ji norėjo Dabar – dabartyje, kurią ji mąstė siekdama revoliucinio

pokyčio. [...] Šis Rosos „Dabar“ sutampa su Arendt pasiūlyta belaikės dabarties sąvoka – vieta, kurioje kovojama, bet kartu tai ir sritis, kuri *par excellence* yra skirta mąstymui ir atminčiai (p. 107).

R. Luxemburg meilės samprata knygoje rodoma kaip gana tolima nuo H. Arendt propagautojo *volò ut sis*. M. Tamboukou ją apibendrina remdamasi Niklaso Luhmanno teze: mylintysis internalizuoja subjektyviai susistemintą mylimojo pasaulėvaizdį (p. 99). Dar kitaip meilę nusako E. Goldman laiškų adresatas, jų poveikį apibendrinantis šitaip: „Ji man suteikė intelektualų akiratį ir sielą, parodė poezijos grožį ir literatūros didybę bei galimybę vertingai tarnauti žmonijai [...]“ (p. 132). E. Goldman laiškai, anot M. Tamboukou, atskleidė meilę, „prieštaraujančią socialinėms sutartims ir norminiam reguliavimui, kurstančią nedidelius karus ir mikrorevoliucijas, keičiančias aplinkos tvarką“ (p. 137). Visai kitokie buvo R. Pesotta meilės laiškai, kuriais ji mėgina apsaugoti mylimąjį nuo savidestrukcijos. Tą mėginimą apsaugoti M. Tamboukou susieja su Barucho Spinozos *conatus* sąvoka: „Energijos suteikianti meilės jėga yra Spinozos *conatus* išraiška – noras gyventi, išlikti ir kurti“ (p. 162).

Visos šios interpretacijos pateikiamos siekiant ne pritarimo ir įtvirtinimo, o apmąstymo ir permąstymo. M. Tamboukou, remdamasi savo pačios suformuluota teze, nurodo laiškų tyrinėtojo arba tyrinėtojos siekį (gal netgi vienintelį įmanomą rezultatą): istorija, atkuriamą iš kurios nors moters korespondencijos likučių, yra ne užbaigta, bet tampanti (p. 123), vykstanti, pateikiama domėtis, kvestionuoti ir toliau keistis. Plačiau šis principas aiškinamas ankstesniame straipsnyje:

Nėra taip, kad mes turime istoriją, ją išklausome ar apie ją galvojame, o jau paskui pasakojame ar rašome; istorija *tampa* vykstant pasakojimo procesui; paskui, mums ją suvokiant, ji *tampa*, nors tai, ką pasakojame ar jaučiame, niekada negali būti ta pati istorija. Todėl naratyvo tyrinėtojai turėtų suvokti bet kokios siužetinės linijos ar pasakojimo būdo neužbaigtumą ir šį istorijos neužbaigtumą, jos tapsmą laikyti ne yda, o aktualumu [...] (Tamboukou 2016: 151).

Tyrinėtojo ar tyrinėtojos atkurta istorija atgyja, įgauna vektorių ir pradeda dominti, kviečia ją toliau stebėti, perprasti ir kurti paraleliai saviems gyvenimams.

Recenzuojamos knygos pabaigoje M. Tamboukou iš naujo apibendrina savarankiškų, politiškai angažuotų XIX a. – XX a. pradžios moterų turėtų meilės sampratą: meilę jos siejo pirmiausia su kūryba ir laisve, lygybe ir kultūrinėmis permainomis (p. 166). Tokia samprata nebuvo plėtojama teoriniuose tekstuose (ar deklaruojama), ji buvo praktikuojama per realius santykius, suvokiama per skaudžias išsiskyrimo patirtis (dėl jų ir klesti epistolika), daug kartų permąstyta ir artikuliuota laiškuose.

M. Tamboukou teigia, kad moterys, kurių laiškus ji analizuoja, nepropagavo „laisvos meilės“, užtat ją, suprantamą kaip transformacijos galimybę, patyrė, išgyveno, mąstė ir artikuliuo ypač gražiais ir drąsiais laiškų pasažais.

M. Tamboukou rašo, kad tariamas meilės nereprezentuojamumas, nuostata, esą šio jausmo ar būklės neįmanoma perduoti, atvedė ją prie „epistolinių naratyvų“ sąvokos, kurią matome ir knygos pavadinime. Vadovaujantis H. Arendt ir tyrinėjant epistolinę poetiką daroma išvada, kad visos aptariamos meilės laiškų autorės, „nepaisant jų politinių idėjų ir pozicijų skirtumų [...], skaudžiai kovėsi susidūrusios ne tik su egzistencinėmis meilės aporijomis, bet ir su laisvos meilės diskursais bei praktikomis“ (p. 170). Laisvos meilės sąvoką ši knyga, kaip ir M. Tamboukou tyrimas, pristato taip: tiriamuose laiškuose ši sąvoka reiškia meilę, suvokiamą pirmiausia kaip perkeičianti jėga, kuri užvaldo ir daugelį gyvenimo sričių; tai nėra subjekto pasirinkimas ar pasekmių nepaliekanti emocija. Išvadose (p. 172) M. Tamboukou teigia norėjusi parodyti, kad meilės artikuliacijos pastangos kaskart vis kitaip steigia žmogišką artumą, išlaiko didžiausią pagarbą abiem santykio dalyviams – jų tapatybėms ir savigarbai. Meilė laisva ne dėl to, kad pasidaro galima kas nors, kas anksčiau buvo draudžiama, bet dėl to, kad ji keičia ir ugdo, sykiu transformuodama ir normatyvinius susitarimus, pasitaikančius asmens perkeitimo kelyje.

Ir nors pagrindinis M. Tamboukou rūpėjęs klausimas skamba taip: „Kokia yra mūsų, moterų, dabartis: kaip tapome tu, kuo esame, ir kaip galime tapti kitokios?“ (p. 1), man šioje knygoje svarbesni pasirodė bandymai atsakyti į du kitus klausimus. Pirmiausia tai metodologinis klausimas: kaip tirti asmeninius, net intymius laiškus, kad tyrimas steigtų naują, įdomų ir esamam laikui aktualų turinį? Antrasis klausimas priklauso kultūros (ar, siauriau, idėjų) istorijai: kaip asmeniškasis ir subjektyvus meilės patirties artikuliuojimas veikė visuomenės sampratų kaitą? Kaip koreliuoja kintančios sampratos ir intensyviai išgyvenamos asmeninės permainos?

LITERATŪRA

- Arendt Hannah 1968. *Men in Dark Times*, New York: A Harvest Book.
- Arendt Hannah 2022. *Rahel Varnhagen. The Life of a Jewish Woman*, translated by Richard Winston and Clara Winston, New York: New York Review Books.
- Barad Karen 2007. *Meeting the Universe Halfway. Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*, Durham, London: Duke University Press.
- Deleuze Gilles, Guattari Félix 2019. *Kas yra filosofija?*, vertė Daina Habdankaitė, Vilnius: Jonas ir Jokūbas.
- Tamboukou Maria 2016. “Feeling Narrative in the Archive: The Question of Serendipity”, *Qualitative Research* 16 (2), p. 151–166.
- Tamboukou Maria 2020. “Epistolary Lives: Fragments, Sensibility, Assemblages in Auto/Biographical Research”, in: *The Palgrave Handbook of Auto/Biography*, ed. Julie M. Parsons, Anne Chapell, Cham (Switzerland): Palgrave Macmillan, p. 165–240.